

“DİVANÜ LÜGATİ’T-TÜRK’TEN NAHÇIVAN
AĞZINA ATASÖZLERİ

Açar sözlər: “Divanü Lügat-it Türk”, atasözləri, “sav”, hikmet, ögüt.

Ключевые слова: «Дивани-лугат-ит-Тюрк,» пословицы, «сав», мудрость, наставление.

Key words: “Divani Lughat-it Turk”, proverbs, “sav”, logic, advice.

“Şimdiye degin eski Türk Dili ve eski Türk varlığı üzerine bunun kadar işe yarar, bunun kadar elverişli bir eser görülmemiştir, bu eser tektir, tek kalacaktır. Türk dünyası Kaşgarlı Mahmud'un adını her zaman saygıyla anacaktır!”

Besim Atalay (1.10)

“Kaşgarlı Mahmud'un eseri bugün bildiğimiz anlamda sözlük (glossori, sözlük) değildir; Türk'ün kahramanlık destanları, şiir sanatı, hikmeti bilinmez atasözü, vatanseverlikle bağlı efsaneleri, bağımsızlık uğruna yapılan fedakarlık örnekleri, Türk'ün tarihi kadar güzel olan coğrafyası, çöllerde vatan tutan Arapların Arabistan'a yüceden bakan sefalı havası, serin çeşmeleri, verimli toprakları ile tanınan Türk coğrafyası bu sözlüğün içinde ihtiva ediyor”.

Tofik Hacıyev (2.15)

“Sözcükleri tanımlarken Türk sözlü edebiyatının seçkin örnekleriye anlatımını renklendiren, atasözlerimizin en eski biçimleriye söz varlığımızın gücünü ortaya koyan eşsiz bir başvuru kaynağıdır Divanü luğat t-Türk”.

Şükrü Haluk Akalın (3.8)

“Divanü luğat-it-Türk” ata sözlerimizin araştırılması açısından çok değerli bir abidedir. “Divan`ın mükemmel araştırmacısı ve Türkçeye çevireni Besim Atalaya göre atasözleri “sav” kavramı ile sunulmuştur ve burada 284 “sav” bulunuyor. “Divan”da “sav” kelimesi böyle açıklanmıştır:

- masal, ata söz;
- tarihi rivayet, söylenti;
- hikaye;
- mektup, risale;
- kelimeler
- hadis (haberler, kelimeler). Buna dayanarak bir peygambere “savcı” denilmiş. (Ramiz Askerin çevrisinde “elçi”), bu yüzden ki peygamber masal anlatıyor, hadis söylüyor. Allahın kelamını açıklıyor ve darbimeseller söylüyor. (4.447)

Çağdaş Nahçıvan lehçesinde “sav” sözü hemen hemen hep “söz-sav” biçiminde kullanılıyor ve kullanma yeri bakımından türlü anlamlar yansıtıyor.

Örneğin :

- ***Birisi çok söz-sav biliyor***, konuşmasında fazla “söz -sav” kullanıyor ki, dinlemek zevk veriyor” deyimini ile bir taraftan bu şahsın geniş bilgiye sahip olduğunu, öbür taraftan konuşmasını türlü hikmetli ve güzel sözlerle zenginleştirdiğini belirtiyor. Burada “sav” – hikmetli kelime ata sözü anlamındadır.
- ***“bana ne sözün-savın?”*** “Burada “ sav” rica, istek, dilek anlamındadır. Bir adamın öbür adamın çalışmasına yararlı olduğunu belirtmek istedikde öyle söyler;
- ***“daha ne söylüyorsun, bir sözün-savın mı var?”*** anlatımında “sav” sözü iddia anlamında kullanılıyor. Belli bir tartışmada davacı tarafın nedenlerinin asılsız olduğunu kanıtladıktan sonra genellikle bu ifadeyi kullanıyorlar.
- ***“Aile söz-savsız olmaz”*** burada “sav” kelimesi “kırgınlık”, “hoşa gitmeyen hal doğuran davranış” anlamında kullanılmıştır. Tartışmağa, çekişmeğe neden olan olayı evin içindece önlemek amacıyla görülecek tedbirlere bu ifade ile başlarlar;
- ***“el-obaya, çocuklara ne sözün-savın?”*** Burada “sav” kelimesi ısmarık, “bilgi”, belli anlamda şahsın kendi duygularının, gönlünden geçenlerin yansıtılması anlamında kullanılıyor.
- ***öz yakınlarıyla vedalaşıp, son “söz - savını söylemek”***. Bu ifadede “sav” son irade, öğüt, “vasiyet” anlamında kullanılıyor.

Belirtmek gerekir ki, “Divan” da verilmiş “savaştı” sözü de Nahçıvan'da “çarpıştı” anlamı ile beraber, kelimenin kökünün (“sav”) bildirdiği anlam ile uyumlu olan “savlaşdı” gibi de kullanılıyor. Akıllı, hikmetli, mantıksal ifadeler kullanarak biri diğerine üstün gelmeğe, kendi söylediğini kanıtlamağa çalışırken “söz-savlaşdı”, veya “seninle söznen savaşımağa geldim” - derler.

“Divanü Lugat-it-Türk” de tüm 284 “sav” dan 26'sı iki kez, 4'ü üç kez, 1'i dört kez tkrarlandığından, genellikle, 267 “sav” olduğu kabul edilmiştir. M.Kaşgarlı sözlüğünde çok sayıda atasözünden kullanmakta amaç ne? Yazar kendisi yanıtıyor: “Arayan kelimeyi doğru yerde bulsun ve isteyen onu tahsis edilmiş düzende görebilsin diye, kitabı alfabetik düzenledim ve mensur ve manzum cümlelerle atasözlerle, hikmetli sözlerle ve zarif bir lisanla bezedim (4.12).

Başka bir yerde Mahmut Kaşgarlı, aslında, atasözlerinin niteliğini açıklamak için diyor; “... Ayrıca, gerek sıkıntılı, gerek mutlu zamanlarda hikmetin taşıyıcısı olarak dile getirdikleri ve diyenden aktarana (akılda bulundurup diğerlerine ulaştırıncaya) geçerek nesilden nesile miras kalan atasözlerinden örnekler de sundum. Ayrıca çok tekrarlanan kelimemeleri bir araya getirdim (4.13).

Bilindiği gibi, ister canlı konuşma dilinde, ister edebi, hatta bilimsel, siyasi, diplomatik dilde atasözlerinin kullanılması konuşmanın oranını yükseltiyor, fikrin netliğini sağlıyor. Bununla beraber, “Divan”da verilmiş atasözlerinin çok gerekli bilimsel önemi de var. Onların incelenmesi Türklerin henüz XI yüzyıla kadarki geniş bakış açısı, felsefi, eğitici düşünceleri, kültürel gelişim düzeyleri hakkında zengin bilgi olduğunu ortaya çıkarabilir. Bu yazıda temel amacımız “Divanü Lügat-it Türk”de olan atasözlerinin Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan bölgesinde şimdi

de kullanılan şekillerini belirlemek, onlarla “Divan”da sunulan atasözleri arasında belirli karşılaştırmalar yapmak, onların ampirik ve öğüt mahiyetini açıklamaktır. Bu amaçla “Divan”ın üç çevirisini inceleyerek, atasözlerini netleştirmeye gayret göstermişiz (1,4,5). Her üç tercümenin incelenmesi sonucunda anlaşıldı ki:

a) atasözleri Besim Atalay’ın çevrisinde yalnız “sav” ifadesi, Ramiz Asker’in tercümesinde “masal”, “söyleşi” “atasözleri” “söz” “deyim”, Seçkin Erdi ve Serap Tuba Yurtseverin çevrisinde ise “atasözü” biçiminde sunulmuştur.

b) Çevirilerde atasözlerinin ifade ettiği hükümlerin ve öğütlerin önemine özel olarak dikkat edilmediğinden bazen tercümecilerin şahsı düşünceleri ele alınmış, atasözünün vurguladığı anlam ise açılmamış kalmıştır (aslında tercümede böyle de olmalıydı, atasözleri üzerinde incelemeler yapılması çevriden sonraki araştırmacıların görevleridir)

Örneğin: “Divani Lügat-it Türk” de verilmiş bir sava dikkat edelim(bundan sonra divandan getirilmiş numunelerin öncesinde”M.K” Mahmut Kaşgarlı; Besim Atalay’ın çevrisinde – “B.A” Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurtsever tercümesinde – “S.S”, Ramiz Askerin çevrisinde ise - “R.A” harfleri yazılacak)

M.K. *Sözge süçünse bulun barır. (1. II. 151)*

B.A. *“Lafa dalan tutsak olur”* (sözün tadına dalan bir kimse esir olur). Bunun bir hikayesi var (hikayenin ne olduğu söylenmemiştir). Bu sav, söze kapılıp işi bırakan kimse için söylenir.

S.S. *“Sözün tatlılığına kapılıp giden kimse sonunda kelamın tutsağı olur”*. Bu atasözünün ardında yatan bir hikaye vardır. Duyduğu bazı sözler uğruna çalışmasını bırakan bir kimseyi anlatmak için kullanılır. (4.513)

R.A. *“Söze dalan esir olur”* (sözün tadına kapılan insan esir olur). Bunun bir hikayesi de var. Bu masal başı söze karıştığı için çalışmasını bırakan adam hakkında kullanılıyor. (5.II.170)

Çevirilerde her üçünden çıkan genel anlam şudur ki, “başı tatlı söze karışan kişi dikkatini kaybetmiştir, güclülüğünü kaybeder ve düşmana esir düşer”. Bu atasözünün Türklerin hayatının daha çok yürüşlerde, savaşlarda geçtiği dönemlerde yarandığı bellidir. Çünkü burada “bulun” – “tutsak-esir” kelimesi kullanılmıştır. Zaman geçtikçe “bu sav söze dalıp işini bırakan (her bir) kimse için söylenmiş”dir.

Yeni dönemde bu atasözü daha da “yabancılaşmış” Nahçivanda *“Konuşma danayı kurda verir”* şekline dönüşmüştür.

c) yukarıda belirtilen neden yüzünden “atasözü” adı altında verilmiş ibarelerden bazıları, aslında, atasözü “kalıbına” girmiyor. Yani asıl atasözlerinin çağdaş özelliklerine uygun değildir.

Biz de “Divan”dan incelemiş olduğumuz atasözlerini işte bu açıdan seçmişiz, yani “asıl atasözü” sandığımız “sav” lara başvurduk.

Bilindiği gibi, “asıl atasözleri”ni diğerlerinden, deyimlerden, aforizmlerden, darbimesel, şimdiki halde hakkında konuşulan diğer “sav” lardan ayıran temel özellik onlarda, mutlaka, hem hüküm, hem de öğüdün olmasıdır. Buradaki hükümler tamdır, nettir, hiçbir itiraz, şüphe, ayırım kabul etmiyor. Ayrıca, onlardaki öğüt defalarca denenmiş, hayati deneyimlerin kelimelerde kalıplaşmış ifadeleri olduğundan, yerine getirilmesi gerekli olan ahlaki özellik taşıyor. Atasözlerinin felsefi ve pedagojik açıdan incelenmesi böyle bir kanaati

onaylar ki, gerçekten de, onlardaki hüküm, öğüdün-ahlaki davranışın eğitici-didaktik mahiyetinin zorunluluğunu sağlıyor. Atalar sözlerinde hüküm fikrin gerçek özelliğini, öğüt ise mecaz anlamını yansıtıyor.

“Divanü Lugat-it Türk “de olan atasözlerinin bazı özellikleri hakkında da kısa bilgi vermeyi uygun gördük:

1. “Divan”da verilmiş atasözlerinin çoğunlukla iki tarafı ve iki subjektü var.

Örneğin:

- *Avcı necə al bilse, **adık** ança yol bilir (1.I.63).*
*Avcı ne kadar kurnazlık yapsa, **ayı** o kadar yol bilir.*
- *Ağılda **oğlak** toğsa, arıkda **otu** öner (1.I. 65).*
*Akılda **oğlaq** doğulsa, nehir kıyısında **otu** biter*
- *Alımçı **arслан**, berimçi **sıçğan** (1 I.75).*
*Alacak adam **aslan**, verecek (borclu) adam **fare** gibidir.*

“Divan”da bu tür asıl atasözleri 72 tanedir.

2. Bazı atasözlerinde birbirinin zıttı olan taraflar karşılaştırılıyor ve onlara ait özelliklerden konuşma yaparak hüküm ve öğüt verilir. Örneğin:

- *Aç ebək, **tok** telek (1.I.387).*
*Aç adam aceleci, **tok** adam sakin, sabırlı olur*
- *Aç ne yemes, **tok** ne temez (1.I.79).*
*Aç ne yemez, **tok** ne demez*
- *Alp yağıda, **alçak** çoğıda (1.I.41).*
*Alp adam düşman karşısında, **alçak** vadam ise döyüşdə belli olur.*
- *Erik erini yağlığ, **erməgü** başı kanlığ (1.I.70).*
***Qoçağın** dodağı yağlı, **tenbelin** başı kanlı*

3. Bazı atasözünde iki taraf karşılaştırılıyor, birinin özelliği obürüne uygulanılıyor.

Örneğin:

- *Erge mun teğir, tağ semiringe yel tegir (1.III.360).*
Yigide mühnet vurulur, dağ başına rüzgar dokunur.

Yigit dağa benzetiliyor. Atasözünü iyice inceledikte bir niteliği de belli oluyor, yani yüce dağ başı her zaman rüzgarlı olduğu gibi yigidin de başı hep zorluklarla uğraşılıyor. Rüzgar kayadan bir şey koparamadığı gibi, rüzgar dağı etkilemediği gibi zorluklar da yigide gerçek adama üstün gelemez. Yigit, mert zorluklara tahammül etmeli, onlara üstün gelmelidir.

4. Tek bir basit cümleden oluşup, açık hükmü ve öğüdü bitmiş bir düşünce ile belirten atasözleri vardır. Örneğin:

- Ebdəki buzağı öküz bolmas (1.1446)*
Ev buzağından manda (öküz) olmaz
Ebek sinğek sütge tüşür (1.II.13)
Acele eden sinek süde düşer.

Eygü er sünüki erir, atı kalır (1. III. 307)

İyi insanın kemiği çürüyor, ismi kalıyor.

Zaman geçtikçe, “Divan”da olan ata sözlerinden bir kısmı kullanılmaz oluyor.

Örneğin:

- *Anın yüzine titinü baksa bolmas.*
Onun yüzüne dik bakılmaz.

- *Atası açık almıla yesə, oqlunun tısı kamar (1.II.311).*
Babası ekşi elma yese, oğlunun dişi kamaşar.
- *Bir toyın başı ağrısə, kamuğ toyın bası ağrıməs (1.I.274).*
Bir şamanın başı ağrısə, tüm şamanların başı ağrıməs.

Bir kısım atasözü belli bir değişikliğe uğramış ve şimdi de kullanılmaktadır.

Örneğin :

M.K. – *Arslan karısa, sıçğan ötin ködhezür (1.III.263).*

R.A. – *Aslan yaşlansa, fare yakalamak için onun yuvasının ağzında bekler.*
(5.III.243).

N.L. (Nahçıvan lehçesinde kullanılır) – *Aslan yaşlananda başına çakal-çukal toplanar.*

Veya

M.K. – *Birin birin minq bolur, tama - tama köl bolur (1. III. 360).*

R.A. – *Birer-birer bin olur, dama - dama göl olur (5. III. 313).*

N.L. – *Damla-damla göl olur, aka-aka sel olur.*

“Divanü Luğat-it Türk” sözlüğünde bir takım atasözü isə tamamen korunmuş, şimdi de aynen kullanılıyor.

Örneğin:

M.K. – *Beş ernqen tüz ermes (1.I.121).*

R.A. – *Beş parmaq bir olmaz (5.I.181).*

N.L. – *Beş parmağın beşi də bir değıl.*

Veya

M.K. – *Aşıç ayur: túbüm altun, qamıç ayur: men kayda men (1.I.52).*

R.A. – *Tencere der dibim altun, kepçe der: “ben nerdeyim?” (5.I.125).*

N.L. – *Tencere der dibim altundandır, kepçe der: şimdi dolaşıp gelmişim.*

M.K. – *Etli tırnqaklı edhirmes (1.I.177).*

R.A. – *Et tırnaktan ayrılmaz.*

N.L. – *Et tırnaktan ayrılmaz*

“Divanü Luğat-it Türk” de olan “sav” lara gerçek atasözü açısından yaklaşarak şöyle düşünüyoruz ki, eserde olan 284 (267) savdan 75'i asıl atasözü gibi günümüzde de Nahçıvan'da ya aynen, veya şeklini değışmiş biçimde kullanılıyor.

Atasözü zamanın hükmü ile değışebiliyor. Onları oluşturan kelimeler değıştiğı gibi, iç anlamlarını ve asıl niteliğini belirten hüküm ve öğüt de belli değışikliğe uğruyor, toplumdaki sosyal ilişkileri kendi dönemine uygun daha net yansıtıyor. Birkaç ata sözünün incelenmesi bunu kanıtlıyor.

M.K. – *Arslan karısa sıçğan ötin ködhezür (1.III.263).*

S.S. – *Aslan yaşlanırsa, (onu yakalamak için) fare deliyini bekler (4.405)*

R.A. – *Aslan yaşlansa, fare yakalamak için onun yuvasının ağzında bekler.*
(5.III.243)

N.L. – *Aslan yaşlananda başına çakal-çukal toplanar .*

Veya

Kurd yaşlananda burnuna kelebek konar

Bu atasözü, birisi yaşlanıp, güçsüz oldukça, görülecek işin üstesinden gelmek gücünde olmadığı zaman denir. Hem de bu “aslan” sıradan biri değıl, zamanında kudreti ve cesareti ile farklı olan “aslan” olmuştur. İlginç şudur ki,

“Divanü Lugat-it Türk” de yer alan atasözünde aslan ölmek için, “aslan” adına yakışmayan yöntemle kendine yiyecek aramak, “fare deliğinin ağzında beklemek zorundadır. Fare ise olayların gidişinde yoktur. Yani fare ilgi çekecek taraf değildir. Burada esas ilgi aslanın trajedisine, zor durumuna yönelmiştir, fareni yakalayamazsa, açlıktan öleceği kesindir. Atasözünün Nahçıvan'da kullanılan şeklinde ise net görünen ikinci taraf – “çakal-çukal”lardır. Atasözünde hüküm niteliğindeki ağırlık ikinci tarafın üzerindedir, hem de bu ağırlık aslana ayrılan kısım kadardır. “Çakal-çukal”lar aslanın başına, nasılsa, nedensiz toplanmıyor; onun ölümünü bekleyip, fırsat bulunca onu parçalamak arzusu ile yaşıyorlar. Görüldüğü gibi, “Aslan yaşlanınca çevresine çakal-çukal toplanacaktır” atasözü bir yandan yaşlanmış aslanın durumuna acımak duygusu doğurursa, öte yandan, sinsi çakal-çukala nefret hissi uyandırıyor.

Atasözünün öğüt niteliği de bu gerçeği iletmeştir.

2. M.K. – *Anası tevlük yufka yapar, oqlı tetik koşa kapar* (1.III.33)

S.S. – *Annesi (yalañçı yufka) yapar, oğlu tetik koşup kapar* (4.714)

R.A. – *Anası kurnazlıkla yufkayı hafif, ince yapar, oğlu isə tetik, becerikli olduğu için çift çift alır.* (5.III.36)

N.L. – *Annem hamuru (kündeni) küçük küçük yapar. Babam da ikisini yeyib, bir hesap eder.*

Bir kişinin diğeri karşısında yeteneğini göstermek, ona haklı olduğunu belirtmek için kullanılıyor. Bu atasözünde öğüt birinci cümlede belirtilmiştir. Birinin sana neden kötülük yaptığının, senin hoşuna gitmeyen, sana karşı yaptığı tavrın nedenini de kendinde aramalısın. Belki, hangi bir muamele ile onu kırmıyorsa veya anlaşılmaz bir durum olupsa, onunla anlaşdığınız gibi davranmamışsın, karşı tarafın menfaatine aykırı bir tavır göstermişsinse, bu durumda, karşı tarafın davranışına beraat kazandırılır. Bu yüzden ki, onu bu tavrına senin “hallalıktan uzak olman” mecbur etmiş. Böylece, sana karşı belli sevimsiz ilginin görmemek için, kendin o tür yaklaşımı doğuracak görüşte olmamalısın.

3. M.K. – *Anuk ötrü tutsa, yokka sanmaz* (1.I.68)

S.S. – *Hazır olan öne konsa, yok sayılmaz* (4.144)

R.A. – *Hazır olan şey öne konulsa, yok sayılmaz.* (5.I.136). *Bu söz ev sahibinin gücü yeten şeyi hazırlaya bilmesi için denilir.*

N.L. – *Varın veren utanmaz.*

Bu atasözünün öğüt anlamı “Divan” da olduğu gibi ele alınırsa, anlam daha net yüze çıkar. Örneğin, misafir geldiğinde evde olan bir yiyeceği “misafire layık değildir” diye düşünerek, ortaya çıkarmamak doğru değil. “Kötü odur ki, hiçbir şey olmasın”. Fakat senin “hazır olan varını” öne koymanın her ne kadar kötü olsa, yine “yok” tan iyidir. Babalar çocuklarına öğüt vererek şunu söylemek istiyorlar ki, sahip olduğun şeyi değerlendirmeyi bilmelisin. Az bir şeye ikna olarak yaşamak, şükürlü yaşamak, helal yaşamak – huzurlu hayatın temel faktörüdür.

Hazır olan az şeyi değerlendirmek bakımından, misafirin nasıl biri olduğunu tespit edebilirsin.

4. M.K. – *Arkasız er çeyiz sıyumas* (1.I.128)

S.S. – *Arkasız kişi dövüşü kazanmaz* (4.150)

R.A. – *Arkasız er düşmanını basamaz* (5.I. 186)

N.L . – *Tek elden ses çıkmaz,*
Veya

Arkalı köpek kurd basar.

“Tek elden ses çıkmaz” atasözü iki anlama gelebilir: Birincisi, Mahmut Kaşgarlı döneminde söylendiği gibi, “arkası olmayan adam savaşı, çatışmayı kazanamaz”; ikincisi, “tek bir kişinin yaptığı işin sesi çıkmaz”. Birinci anlam XI yüzyılın ve ona kadarki dönemin koşullarını kendinde yansıtıyor. “Divan” da olan atasözlerinin çok bir kısmında dövüş, savaş, mücadele, düşmanla alaka ve s. gibi kavramlar yer almaktadır. Bu da doğaldır, çünkü atasözleri halkın günlük hayatından, ihtiyaçlarından, etkinliğinden, geçim tarzından kaynaklanıyor ve halk bu gösterilenleri hikmetli gerçekler gibi koruyup saklıyor, onlar gelecekte genç neslin yaşayışı için vazgeçilmez örnek niteliğindedir. Sözü edilen atasözündeki gerçek de çalışmada, savaşta, dövüşte zafer kazanmak için yiğidin arkasının, çevresinin olması gerektiğini yansıtıyor. Bu anlamda ele alınırsa, “*Arkasız er çerig siyumas*” atasözünün çağdaş şekli “*arkalı köpek kurt basar*” gibi söylenmesi daha uygundur. Söylenildiği gibi, “*Tek elden ses çıkmaz*” atasözü hem “*kişi ne kadar yiğit olursa olsun, tek olsa, başarı kazanamaz, başkaları ile mücadelede üstün olamaz*” gibi, hem de “*kimsenin bilmesini istemediğin bir işi kendin tek görürsen iyidir*”, çünkü aynı bir meseleyi iki kişi öğrenince, artık o, sır olmaktan çıkıyor, “Çift elin sesi çıkar” olarak incelenebilir.

5. M.K. – *Aç ne yemes, tok ne demes (1.I.79)*

B.A. – *Aç ne yemez, tok ne demez*

Atasözünü bir az derinden inceleyelim. Aç bir kimse eline ne geçse yer, ademoğlunun yemeyeceği bir şeyi de yer, bazan yeyilmeğecekleri de yemeğe çaba gösterir. Aç insan ye (*Aç, önüne konan yemeği yer, bırakmaz; tok olan aç kimseye neler demez*) (1.I. 79)

S.S. – *Aç önüne konan yemeğe hayır demez, hepsini yer, ancak tok tarafından hakir görülür (4.129)*

R.A. – *Ac ne yemez, tok ne demez, (aca ne versen, hepsini yeyipbitirir tok aca neler demez (5.I.146)*

Meğin çeşidini, tadını, kokusunu, neden, nasıl hazırlandığını önemsemez, önüne ne konulursa, hepsini yeyip bitirir.

Fakat bu atasözünü yalnız “aç” insan için değil, bir şeyin isteğinde olan insan için de kullanılıyor: sevgi “açı”, iyilik “açı”, ünlü “açı” ilim “açı”, bilgi “açı” ve s. Böyle bir şahıs adı geçenlerin küçük bir kısmını kazanmak için çok şeyden vazgeçer.

Bu bakımdan bu atasözünün öğüt anlamı diğerleri ile ilişkide dikkat etmeli, karşı tarafın ne “açı” olduğunu bilerek uygun davranmağı öneriyor.

Kanaatimizce, atasözünün ikinci kısmında tokun “açı neler söylemesi, hakaret etmesi” gerçek anlam, doğru açıklama değildir (maalasef, bu da olabilir). “Tok” kelimesi hem “gözü gönlü tok”, “doymuş”, “sağlanmış”, “ihtiyacı olmayan” gibi, hem de “aşırı zengin olmuş”, “şımarık”, “tokluktan gözü yeri – gökü görmeğen” insan gibi anlaşılabilir.

Birinci anlamdaki “tok” sadece “açı hakaret” gözüyle bakmaz, hatta aç şahısa verdiklerini bile belirtmez, bu konuda konuşmaz, başkaları ile ilgili hep hoş davranmayı, akıllı konuşmayı tercih eder. İkinci anlamda “tok” ise ağzına geleni

konuşabilir, büyük iddialarda olur, kendisi hakkında “neler” ve diğerleri hakkında “neler”, özellikle “aç”larla ilgili “neler” düşünmez, “neler” söylemez.

Atasözü “tok” insanlarla ilişkilerde de bu nitelikleri dikkate almayı nasihat ediyor.

“*Aç ne yemez, tok ne demez*” atasözünün yukarıdaki incelenmesinin doğruluğu daha sonraları oluşmuş şu atasözleri bir kez daha teyit ediyor:

- *Açın imanı olmaz, tokun amanı.*
- *Açı söyletme, toku kımıldatma.*
- *Açlığında elden yer, tokluğunda elden der.*

“*Divanü Lügat-it-Türk*”de yer alan atasözlerinde hikmetin yüksek oranı ile öğüdün yaşam gerekliliği birleşmiş olur. Böyle bir atasözüne dikkat edelim:

- *Yer basruğı tağ, bodın bosruğı beg (1.1466)*

Yerin dengliği dağlarla, insanların istikrarı beylerledir.

Ne kadar güçlü zekaya, akıla, deneyde sınanmış gerçeğe sahip olmak gerekiyor ki, bugünkü bilimin başarısını, kesinleştirdiği hükümleri bin yıl (kuşkusuz, daha önce) önceden el arasında yayılmış ifadelerle söyleyesin!

Aceba, dağların dünyanın mevcudluğundaki temel rolünün işte “denge tutmak”, dengeyi korumak olduğunu o dönemin insanları nereden bilmişler?

Dağların Yerin dengesi için yaratıldığı İlahi kelimesidir. Kutsal “Kur'an” da denir:

“Allah gökleri gördüğümüz gibi, direksiz yarattı, sizi sarsıntıya uğratmasın diye yerde sağlam dağlar yarattı ve orada çeşitli canlılar yarattı. (Biz) gökten (yağmur, kar ve dolu şeklinde) su indirdik, böylelikle yerde güzel ve değerli bitkilerin her türüsünden bitirdik (Lokman Suresi, 10. ayet)

Dağların Yerin merkezine doğru uzanan kısmının, Yerin üstündeki irtifadan fazla olduğu sadece çağdaş bilimsel sonuçlarla onaylandıktan sonra, hatta en keskin tanrıtanımlar bile ayetteki İlahi eğitimi kabul etmek zorunda kaldılar.

Ama incelediğimiz atasözünde dağların Yere deng amacıyla, güc vermek için oluşturulması herhangi bir akademisyenin bilimsel araştırmalarından alınan sonuç değil, bilhassa, basit halk tarafından oluşturulan, halk içerisinde yayılıp, onun hayatını düzenlemek amacı taşıyan parem vahittir.

Öte yandan, cesaretle kaydedelim ki, İslam'ın ortaya çıkışından ve Türk halkları tarafından kabul edilmesinden geçen az süre içerisinde bu atasözündeki bilimsel temelin “Kur'an”ın bilinen ayetinden kaynaklandığını kabul etmek de doğru olmazdı. Hiç kuşkusuz, XI yüzyılda Mahmud Kaşgarlı tarafından yazıya aktarılmış atasözü, İslam'ın ortaya çıkışından çok önceki dönemlerin ürünüdür. Böyle ise, fatih kudreti ile onur duyduğumuz Türk'ün, zeka üstünlüğü ile de övünmeğimize hakklıyız.

Ayrıca, sözkonusu atasözünde temel ağırlık ifadenin ikinci tarafı üzerindedir. Halk, insanlar arasında istikrarlı düzenlemekte beylerin – toplumu yönetenlerin, öncüllerin, önderlerin rolünün önemini, bu işin sorumluluğunun ağırlığını göstermek amacıyla, bu görevi Yerin dengesini sağlayan dağlarla karşılaştırılıyor.

Yani halkın güvenliğinin, rahat yaşamının, refah içerisinde yaşamasının ona önderlik eden kişinin yeteneğinden bağlı olduğu vurgulanıyor. Atasözünün incelenmesinden doğan bu sonuç gösteriyor ki, şahsiyetin tarihteki rolünü halkımız bin yıllar önce doğru tespit edebilmiştir.

Kanaatimizce, tarihi gelişmenin sonraki dönemlerinde oluşmuş aşağıdaki atasözleri işte “Divanü Lugat-it Türk” den miras kalan “Yerin dengesi dağlarla, insanları istikrarı beylerledir” hikmetinin devamıdır.

- *Bey dediyin nedir, beğenmediğin nedir?!*
- *Ağalık verimledir, yigitlik vuruyla*
- *Ağası gülüm olanın başına külüm olur*
- *Beyliği beceremedin, canın çıksın, böyle dolaş.*

“Divanü Lugat-it Türk” de yer alan atasözleri eski ve ortaçağ Türk sosyal-kültürel hayatın öğrenilmesi açısından değerli olduğu gibi, Türklerin bakış açısının, ahlaki, estetik bakışlarının, yaşam felsefesinin araştırılması açısından da değerli bir kaynak olarak kendi incelenmesini beklemektedir.

KAYNAK

1. “Divanü Luğat-it Türk”. Kaşğarlı Mahmud. Çeviren Besim Atalay. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 2013. I c. – 530 say., II c. – 366 say., III c. – 452 say.
2. Tofiq Hacıyev. Türkler için ortağ ünsiyyet dili. “Tehsil” , Yayınevi Bakı, 2013, 248 say.
3. Şükru Haluk Akalın. Binyıl önce, binyıl sonra. Kaşğarlı Mahmud ve “Divanü Luğati’t Türk”. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara, 2008. 160 say.
4. “Divanü Luğati’t Türk”. Kaşğatlı Mahmud. Çeviri, uyarılama, düzenleme Seçkin Erdi və Serap Tuğba Yurtsever. Kabalçı Yayınevi, 2005, 726 say.
5. Mahmud Kaşğari. “Divanü Luğat-it Türk”. Tercümə eden və yayına hazırlayan: Ramiz Asker. “Ozan” Yayınevi ,Bakı, 2006, I c.

РЕЗЮМЕ

**Нахчыванские пословицы унаследованные от
«Дивани-лугат-ит-Тюрк»**

В статье отмечается особенности пословиц, имеющиеся в «Дивани-лугат-ит-Тюрк» и различные подходы к ним у разных переводах на современный тюркский язык. Дается информация об использовании этих пословиц в современном литературном и разговорном языке в Нахчыване, а также анализируется философско-педагогическая сущность некоторых из них.

I.Aliyev

SUMMARY

**The proverbs left as a legacy to Nakhchivan from
“Divani Lughat-it Turk”**

The proverbs in “Divani Lughat-it Turk” are dealt due to their characters, approaches to the proverbs in translating the work into modern turk in the article respectively. Large range of information is given about the use of the proverbs engaged in the “Divan” and some of them were used as the example of logic and advice.